

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА – БЕОГРАД

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовао Комисију:

Комисију је именовало Наставно-научно веће Филолошког факултета на седници од 17. фебруара 2016. године.

2. Састав Комисије:

Ментор: др Душка Кликовац, редовни професор, Филолошки факултет – Београд

Ужа научна област: Српски језик

Датум избора у звање: 17. 10. 2012.

др Балша Стипчевић, доцент, Филолошки факултет – Београд

Ужа научна област: Српски језик

Датум избора у звање: 2015.

др Срето Танасић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ

Ужа научна област: Српски језик

Датум избора у звање: 2008.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме	Александра, Милош, Марковић
Датум и место рођења	30. 10. 1972, Београд
Наслов магистарског рада	<i>Допуне прелазним и повратним семикопулативним глаголима у српском и хрватском књижевном језику</i>
Датум и место одбране магистарског рада	2001, Филолошки факултет, Београд
Научна област из које је стечено академско звање магистра	Српски језик

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Падежи и предлошко-падежне конструкције са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику (семантичко-синтаксичка анализа)

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ и
VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Докторска дисертација Александре Марковић обухвата 411 компјутерски штампаних страница стандардног формата. Садржи следећа поглавља: I. Увод (стр. 1–26); II. Теоријске основе (27–74); III. Именичке јединице с квалитативним значењем у генитиву (75–232); IV. Именичке јединице с квалитативним значењем у инструменталу (233–283); V. Именичке јединице с квалитативним значењем у локативу (284–318); VI. Сlikовне схеме и падежна синонимија. Падежна антонимија (319–376); VII. Закључак (377–394); Извори (395–396); Литература (397–409); Списак коришћених речника (410). Рад се завршава списком скраћеница.

Списак литературе садржи 167 библиографских јединица, а Списак коришћених речника 15.

Увод има следећа потпоглавља.

1. *Предмет, циљеви и значај истраживања; методологија и корпус.* Мр Александра Марковић као предмет свог рада дефинише падеже и предлошко-падежне конструкције (ППК) са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику. Као своје уже задатке износи: одређивање обима појма особине у језичком смислу, као и утврђивање разлика између изражавања квалитативности придевским и именичким јединицама; попис и семантичко-синтаксички опис падежа и ППК којима се изражава значење особине; утврђивање падежне синонимије и антонимије у овом сегменту; утврђивање које су сликовне схеме изражене овим падежима и ППК. Као општи теоријски оквир кандидаткиња наводи когнитивну лингвистику и интегрални приступ синтакси Јб. Поповића. Затим излаже структуру дисертације и описује корпус, који чине текстови различитих функционалних стилова и који обухвата око 1500 примера. На крају износи разлоге због којих се одлучила за термин *квалитативност*, иако то у нашој литератури није једино решење.

2. *Досадашња истраживања падежа и ППК с квалитативним значењем у српској лингвистици.* Овде кандидаткиња излаже најпре како су падеже с квалитативним значењем обрадили Ђ. Даничић, С. Новаковић, Т. Маретић и П. Ђорђевић, а затим А. Белић, М. Стевановић и М. Ивић; потом даје преглед монографских студија посвећених инструменталу (М. Ивић), локативу (Т. Батистић) и генитиву (К. Фелешко); најзад излаже како су падежи с квалитативним значењем обрађени у новијим граматикама и студијама српск(охрватск)ог језика (Јб. Поповић, И. Антонић, С. Павловић, М. Ковачевић).

3. *Пример класификације падежних значења – генитив.* У овом потпоглављу кандидаткиња излаже класификацију појединих значења генитива у традиционалној граматичкој и у структурализму (В. Петерсен, А. Белић, Р. Јакобсон, Ј. Курилович, Е. Бенвенист, К. Фелешко, М. Стевановић, Ч. Филмор).

У поглављу **Теоријске основе** кандидаткиња најпре у два кратка потпоглавља укратко објашњава појмове категорије и категоризовања, одн. језичких јединица као категорија – будући да ће се у раду појављивати и категорије које су везане за план форме (падежни облици, ППК, именичке синтагме) и оне везане за план садржаја, тј. семантичке категорије (квалитативност, посесивност и др.). Затим излаже и друге елементе когнитивне граматике одн. семантике битне за своје истраживање. Најпре пажњу

посвећује односу између фигуре и основе, одн. објекта локализације и локализатора, будући да падежни облици имају релациону природу: управном именицом је типично означен објекат локализације, а локализатор је изражен падежним обликом или ППК. Следи схватање падежа у когнитивној граматичкој и семантици – као категорије која је организована око прототипа и која има зракасту структуру, насталу и механизмима метафоре и метонимије; кандидаткиња излаже когнитивносемантичку анализу генитива К. Никифорићу, генитива с предлогом *од* Љ. Шарић, квалитативних значења генитива Ј. Редли, као и датива у чешком и инструментала у руском Л. Јанде.

Затим кандидаткиња пажњу посвећује семантичкој категорији квалитативности. Излаже досадашња истраживања те семантичке категорије (Бондарко и др. руски аутори, П. Пипер, Р. Драгићевић), бави се појмом особине у језику, филозофији и логици и излаже разлику између инхерентних (сталних) и привремених особина (В. Павлов, З. Тополињска, М. Ковачевић и др.). Потом се бави једним од централних питања за свој рад, а то је – шта све спада у квалитативност и шта се све може назвати особином, будући да различити аутори имају у вези с тим различита решења. Она се опредељује за то да прототипично значење придева – описно – сматра квалитативним значењем у ужем смислу, а да то значење заједно са градивним и присвојним сматра квалитативним значењем у ширем смислу. Тиме, дакле, из свог разматрања искључује прилошка значења. Наводи и разлог због којег искључује предлошки акузатив из свог разматрања: он, уз малобројне изузетке, има прилошко значење намене. Затим разматра разлику између изражавања особине именицама и придевима, одн. неконгруентним и конгруентним атрибутима, закључујући да је категорија неконгруентног атрибута посебно погодна онда кад као инхерентну особину неке појаве треба представити њену везу с неком другом предметном појавом.

У следећем потпоглављу кандидаткиња разматра семантичку категорију посесивности, независно од које се, како истиче, квалитативност не може посматрати; наиме, појам означен управном именицом често се квалификује указивањем на делове који га чине, одн. на особине тих делова. После разматрања различитих аспеката посесивности како се излажу у литератури, каже да ће у раду бити речи о следећим видовима посесије: неутуђивом (која се може изразити квалитативним генитивом – *човек плавих очију* или инструменталом – *човек са плавим очима*), апстрактном (изражава се истим падежима: *човек велике интелигенције* одн. *особа са литерарним склоностима*), физичком (изражава се конструкцијом *с(а)* + инстр.: *човек са шеширом*), неживом неутуђивом (изражава се квалитативним генитивом и инструменталом: *крупне неправилна облика*, одн. *књиге са иструлелим корицама*) и неживом отуђивом (изражава се конструкцијом *с(а)* + инстр.: *свећњак с једном једином упаљеном свећом*). Истиче да прототипична, стална посесија није директно везана са квалитативношћу, те да би се неки појам могао описати помоћу неког другог појма, он с њим мора бити или у нераскидивој вези, специфичној за однос део–целина, или у раскидивој, специфичној за односе које Хајне назива физичком посесијом. Кандидаткиња закључује да је појам везе и просторне близине у одређеном тренутку много битнији за квалификацију од појма контроле.

На крају овог поглавља пажњу посвећује сликовним схемама у вези с падежном семантиком. Након разматрања тог појма у когнитивној семантици (Џонсон, Ћенки), истиче да су за њен рад од значаја следеће: схема ЦЕЛИНА–ДЕО, ВЕЗЕ, САДРЖАВАЊЕ и схема НОСИТЕЉА и описује их, с позивањем на релевантну литературу.

У III поглављу А. Марковић се бави **именичким јединицама с квалитативним значењем у генитиву**. Најпре разматра, као најфреквентнији, квалитативни генитив (облик генитива који је везан обавезним детерминатором), затим еквативни генитив (који је облик слободног генитива) и, најзад, генитив с предлозима *од* и *без*.

Потпоглавље о квалитативном генитиву започиње прегледом литературе, а следи разматрање чињенице да се генитивом могу означити и посесор (*брада овог човека* – посесивни генитив) и, наизглед контрадикторно, посесум (*човек седе браде* – квалитативни генитив). Затим кандидаткиња даје преглед конструкција с квалитативним генитивом. Главна класификација сачињена је на основу денотата управне именице: у грађи је најбогатије посведочена квалификација човека, а мањим бројем примера квалификација животиња, биљака, предмета, појава неживе природе и апстрактних појмова. Други критеријум класификације јесте синтаксичка функција именичке јединице: прототипична је атрибутска функција, следи апозитивна, а у четвртини примера заступљене су функције актуелног квалификатива и предикатива.

Следи исцрпан семантички опис синтагми с квалитативним генитивом, уз позивања на релевантне налазе из литературе. Тако се човек може квалификовати деловима тела или самим телом, нпр. *жена неуморног тела*, *човек црне косе* (у основи овог начина квалификовања лежи сликовна схема ДЕО–ЦЕЛИНА, јер су делови тела концептуализовани као посесуми); закључује се да се човек најчешће квалификује помоћу главе и њених делова; утврђује се помоћу којих особина се квалификују делови тела и тело; посебно се разматрају случајеви у којима су придев или именица у генитиву употребљени у секундарним значењима (*људи тврде главе* и сл.) и утврђују се појмовне метафоре помоћу којих се развијају та значења; пажња се посвећује и могућношћу замене неконгруенте одредбе конгруентном (*човек седе косе* – *седокос човек*). Следи анализа квалификовања човека одређеним манифестацијама инхерентним човековој телесној природи (узраст, тежина, висина, изглед итд. – *човек средњих година*), појмовима у вези с његовом интелектуалном, емоционалном и етичком природом (*личност оригиналних идеја*), појмовима везаним за човеков социјални живот (*човек велике моћи и утицаја*), затим полом, расом, народношћу и вером (категоријално-квалитативни генитив: *људи друге расе/вере*), као и експлицитно класификационом појмовима (*путници сваке врсте*, *човек динарског типа*).

Исто тако подробно кандидаткиња анализира и квалификовање животиње, биљке, предмета, природних ентитета (предела, облика рељефа, насељених места и места уопште), апстрактних појмова, научних термина, назива књижевних дела и сл. (*појаве ове врсте*, *подвиг првог реда*, *именица мушког рода*, *бестселер светских размера*). Затим разматра категорију квалитативног генитива у светлу „великог ланца постојања“ и закључује да је квалитативни генитив у српском језику категорија којом се могу одредити сви ентитети са скале тог ланца, а да се, како се спуштамо низ њега, смањује број обележја ентитета. Потпоглавље о квалитативном генитиву завршава напоменама о специфичностима појединих синтаксичких функција – апозитивној и атрибутивној, функцији актуелног квалификатива и предикатива.

Следи потпоглавље о еквативном генитиву (*изглед тинејџерке*, *очи горитака*). После прегледа литературе, А. Марковић се одлучује да еквативни генитив посматра као тип посесивног генитива са уопштеним, типизираним посесором, захваљујући којем посесивно значење прераста у квалитативно. У еквативни генитив убраја и онај из примера типа *очи боје лешника*, који одређује именицу у квалитативном генитиву.

У трећем делу поглавља о генитиву А. Марковић се бави генитивом с предлозима *од* и *без*. У вези с конструкцијом *од* + ген. говори о генитиву материје и о квалитативним синтагмама. Генитив материје дели на неколико ужих класа: прототип те категорије је случај кад су управном именицом означени предмети начињени од неке материје (*шал од сивог кашмира*); други случај, који се може сматрати метафоричким проширењем од прототипа, илуструју примери у којима је управном именицом означен човек или делови његовог тела (*човек од крви и меса*); у трећу групу кандидаткиња сврстава случајеве у којима се појам означен управном именицом квалификује помоћу неке мере (то назива генитивом мерне квалификације: *младић од двадесет једне године*). Квалитативне синтагме (нпр. *чудо од детета*) карактеристичне су по томе што квалитативност не потиче од генитивног номинала, него почива у управној именици (у датом примеру мисли се на дете са одређеним особинама). Те синтагме А. Марковић класификује према типу означеног референта – жива бића, други конкретни ентитети, апстрактни појмови.

Конструкције *без* + ген. кандидаткиња дели у две групе, у зависности од појма означеног управном именицом – да ли је то човек или предмет. Она детаљно утврђује које све појмове могу означавати именице у овој конструкцији за оба та случаја. У случају човека, том конструкцијом се може означити одсуство делова тела (*мисица без једне руке*), неотуђиво поседованих појмова, сродника и пријатеља (*сироче без мајке*), појмова којима се означавају инхерентне појаве (*људи без осмејка и покрета*), појмова који спадају у апстрактну посесију (*човек без илузија и скрупула*) и појмова који указују на сталну посесију (*бароница без иметка*).

IV поглавље је посвећено **именичким јединицама с квалитативним значењем у инструменталу**. У питању је конструкција *с(а)* + инструментал; именица је у неким случајевима праћена обавезном одредбом. Кандидаткиња њих анализира на основу односа ПРАЋЕЊА, који је заснован на ситуацијама у којима учествују најмање два учесника – ПРАЋЕНИ и ПРАТИЛАЦ; на терену синтагме овај однос се запажа унутар једног јединог сложеног учесника. Према типу односа који постоји између учесника у односу ПРАЋЕЊА издваја 4 случаја, од којих сваки детаљно анализира и прецизно дели на подврсте према типовима ПРАЋЕНОГ и ПРАТИОЦА. Најчешћи однос (на који отпада нешто више од половине свих примера) јесте однос ДЕО–ЦЕЛИНА (ПРАЋЕНИ може бити човек или животиња – нпр. *дете са крупним очима*, *мишеви са супериорном меморијом*, или предмет, кућа/зграда или насељено место – *лампа са абажуром*, *зграде са много станова*, *села са растуреним кућама*). Други је случај САДРЖАВАЊЕ (*радња с вином*, *албуми са сликама*). Следи однос ВЕЗЕ, при чему ПРАЋЕНИ може бити човек (*девојка с наочарима*), насељено место или земља (*земља са тешком климом и злим људима*), ентитет концептуализован као линија (*речица са устајалим локвама*), а у питању може бити и однос КОМБИНОВАЊА (*чај са шећером и лимуном*). Могућ је, најзад, и однос НОШЕЊА (*плато са Акропољем*, *кофери с налепницама*).

У V поглављу кандидаткиња се бави **именичким јединицама с квалитативним значењем у локативу**; у питању су конструкције с предлозима *у* и, у малом броју случајева, *на*, при чему је у неким случајевима именица обавезно праћена одредбом. Ти случајеви се заснивају на сликовним схемама САДРЖАВАЊА одн. НОШЕЊА. Све случајеве кандидаткиња дели у две групе – са конкретним и метафоричким САДРЖАТЕЉЕМ одн. НОСИТЕЉЕМ, а затим на одговарајуће подгрупе. Кад је л конкретан САДРЖАТЕЉ/НОСИТЕЉ,

то може бити одећа (*старац у кошуљи*), предмет или материја с којим се ОЛ доводи у везу и помоћу ког се типизира и квалификује (*лутке на дугим концима*) и предмет који прекрива ОЛ (*куће у цвећу*). У апстрактне, метафоричке САДРЖАТЕЉЕ/НОСИТЕЉЕ спадају облик (*украси у облику брода, новац у хартији и металу*), стање (*људи у пуној снази*), положај (*професор у пензији*), узраст (*људи у годинама*), језик (*препирка на страном језику*) и активност (*сунце на заласку*).

У VI поглављу кандидаткиња грађу анализира на основу **сликовних схема**, којима објашњава и **падежну синонимију**. У оквиру схеме ДЕО–ЦЕЛИНА, на коју отпада нешто више од половине свих примера и која се изражава квалитативним генитивом и конструкцијом *с(а)+инстр.*, ДЕО може бити неки конкретан или неки апстрактан појам. Ако је у питању конкретан појам, и кад је то део људског тела, генитив и инструментал заступљени су у истој мери када се човек квалификује очима или косматим деловима тела (*брада, бркови, коса*); А. Марковић то објашњава чињеницом да се ти појмови могу доживети и као инхерентни делови и као појмови ПРАТИОЦИ. Кад је конкретан предмет део неког другог предмета, преовлађује употреба инструментала, што кандидаткиња објашњава сложеном природом предмета (чињеницом да није сасвим јасна граница између саставног дела и пратећег појма). Ако је ДЕО неки апстрактан појам, дистрибуција је следећа: инхерентне појаве и особине и порекло изражавају се претежно квалитативним генитивом; појаве у вези с интелектом, емоцијама, етичношћу и социјалним животом претежно (двоструко већим бројем примера) генитивом; класификациони појам – искључиво генитивом.

У оквиру схеме САДРЖАВАЊА, СО може бити изражен конструкцијом *с(а) + инстр. одн. без + ген.* (С се квалификује присуством одн. одсуством СО: *радња с вином, речи без памети*) или управном именицом (када се СО квалификује САДРЖАТЕЉЕМ: *човек у панталонама, украси у облику брода*).

Што се схеме ВЕЗЕ тиче, најбројнији су случајеви у којима се појам означен управном именицом квалификује према материји од које је сачињен – конструкцијом *од + ген.* (*зид од камена*). Управни појам се може одређивати и предметом с којим је у вези (*девојка с наочарима*). Однос КОМБИНОВАЊА такође изражава констр. *с(а) + инстр.* (*чоколада са лешиницима*). Кандидаткиња овде сврстава и примере у којима се управни појам квалификује одсуством ПОСЕСУМА – неотуђивих (рођака, пријатеља) и отуђивих (*сироче без мајке, бароница без иметка*).

У оквиру схеме НОШЕЊА кандидаткиња издваја два случаја: НОСИТЕЉ се квалификује НОШЕНИМ ОБЈЕКТОМ (*плато са Акропољем*) и обрнуто (*песме на нашем језику*).

На крају овог поглавља кандидаткиња разматра и падежну антонимију. Осим значењске супротстављености која постоји између предлога *без* и *с(а)*, она обазриво разматра и могућност да се антонимима сматрају и ППК *без + Г* наспрам квалитативног генитива: *течност без боје – течност одређене боје*.

У **Закључку** кандидаткиња резимира своје резултате, дајући податке и о њиховој бројчаној учесталости, приказујући то табелама одн. дијаграмима. Између осталог, закључује и следеће. Највећи број анализираних именичких јединица је у генитиву (готово 60%). У ППК *с(а) + инстр.* има око 27%, а остатак отпада на конструкције с локативом. Квалитативни генитив налази се у нешто више од четвртине укупног броја примера.

Затим, кад се придевска значења (описна, градивна и посесивна) изразе именичким јединицама, и сам појам инхерентне особине мора се модификовати, јер се мора посматрати као однос између два појма – ОБЈЕКТА ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ и ЛОКАЛИЗАТОРА. Ако се посматра кроз природу односа међу њима, структура категорије инхерентне особине изгледа овако: у њеном центру је однос ДЕО–ЦЕЛИНА, кад је као особина концептуализован саставни део (њега илуструје око 55% примера); следе односи САДРЖАВАЊА и ВЕЗЕ (сваки око 20%); најмање примера потврђује однос НОШЕЊА (око 5%). При томе се односи ДЕО–ЦЕЛИНА, САДРЖАВАЊА и НОШЕЊА често могу концептуализовати и као односи ВЕЗЕ.

Што се тиче појма особине, закључује да је она појам условљен природом ентитета на који се односи. Она може бити апстрактан појам – укључујући и стање, положај, језик, активност, узраст и облик, али и конкретан – део тела, предмет који неко носи, ПРЕДМЕТ/МАТЕРИЈА од које је нешто сачињено и сл.

На крају даје податке о учесталости синтаксичких функција разматраних падежа одн. ППК. За све њих прототипична је атрибуцка функција – на њу отпада више од половине примера. Еквативни генитив се јавља само у тој функцији, а генитив материје готово искључиво у њој. Најмањи број потврда има функција предикатива. Квалитативне синтагме се јављају у типично именичким функцијама – најчешће у функцијама аргумената.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација мр Александре Марковић сведочи о темељитом и свестраном истраживању једног сегмента падежне семантике и синтаксе у српском језику. Такође сведочи о ауторкином одличном познавању и разумевању литературе из те области, о способности да је плодносно примени у сопственом истраживању, као и о спремности да се, кад је то потребно, према њој постави критички.

Своје истраживање А. Марковић је спровела на обимном и функционалистички разноврсном корпусу. Тај корпус она је анализирала не само потпуно него и веома детаљно, задржавајући се на свакој појединости коју је уочавала током анализе, с поузданим језичким осећањем и сувереним владањем теоријском апаратуром.

Комисија процењује да је ова дисертација допринос науци о српском језику, и то на више начина.

(1) Кандидаткиња је темељито описала један сегмент граматике савременог српског језика – падеже и предлошко-падежне конструкције с придевским значењем. Своју анализу спровела је у оба смера – и од форме ка значењу (начин који је у литератури уобичајенији, јер је лакши), и од значења ка форми; а да би учинила ово друго, применила је приступ који се испоставио не само као успешан него у нашој литератури и нов – а то је когнитивнолингвистичка теорија сликовних схема, као препојмовних образаца који се стварају у нашем понављаном телесном искуству. Та утемељеност семантичких категорија у искуству је, иначе, једно од највреднијих доприноса когнитивне лингвистике.

(2) У тој плодносној интеграцији двају приступа – интегралног приступа синтаксичкој анализи Љ. Поповића и когнитивистичког – Комисија види другу велику вредност ове дисертације. Таква интеграција могла би да буде модел и за будућа синтаксичка истраживања.

У теоријске доприносе спада и опис категорије придевских значења: кандидаткиња је утврдила која се све значења могу сматрати придевским и одредила структуру те категорије – са описним значењима као центром и градивним и присвојним као маргинама категорије, објашњавајући и како ова два потоња прелазе у квалитативност.

(3) Резултати овог истраживања могу бити и практично примењени, пре свега у настави српског језика као страног. При томе мислимо не само на утврђивање појединости у вези са падежном синонимијом него и на детаљан опис тога како се човек и неживи и апстрактни свет у српском језику могу квалификовати.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Александра Марковић, „Експресивност именичких синтагми типа *човек од науке*“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1. [Рад је прихваћен за штампу, за шта је кандидаткиња приложила потребну потврду.]

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидаткиња је спровела детаљно и темељито истраживање свих падежа и предлошко-падежних конструкција с квалитативним значењем у српском језику. Резултате истраживања протумачила је на теоријски утемељен и релевантан начин и приказала их систематично, јасним и прикладним научним језиком.

IX ПРЕДЛОГ

С обзиром на то да је у питању опсежно, темељито и иновативно истраживање чији су резултати вредни и за науку о српском језику и за наставну праксу, са задовољством препоручујемо Већу да овај рад прихвати као докторску дисертацију, а кандидата позове на усмену одбрану пред овом комисијом.

Комисија:

др Душка Кликовац, ред. проф.

др Балша Стипчевић, доцент

др Срето Танасић, научни саветник